

**Słowa kluczowe:** literatura mądrościowa, Księga Przysłów, Mądrość Syracha, List św. Jakuba, teologia wczesnochrześcijańska, egzegeza biblijna, literatura międzytestamentalna

**Keywords:** Wisdom Literature, Proverbs, Sirach, Epistle of James, Early Christian Theology, Biblical Exegesis, Intertestamental Studies

***Łukasz Dudarski**<sup>1</sup>*

UNIWERSYTET IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU, POLSKA

ORCID: 0009-0008-5511-3578

# ROLA LITERATURY MĄDROŚCIOWEJ W KSZTAŁTOWANIU WCZESNEJ TEOLOGII CHRZEŚCIJAŃSKIEJ: ANALIZA PORÓWNAWCZA KSIĘGI PRZYSŁÓW, MĄDROŚCI SYRACHA I LISTU ŚW. JAKUBA

## 1. WPROWADZENIE

Znaczenie literatury mądrościowej dla kształtowania myśli i praktyk religijnych w tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej jest nie do przecenienia (Murphy, 2002). Choć starożytna izraelska mądrość omawiana jest najczęściej w kontekście takich tekstów, jak Księga Przysłów, Księga Hioba czy Księga Koheleta (Eklezjaste-sa), to również pisma apokryficzne/deuterokanoniczne – w tym Mądrość Syracha

1 Mgr Łukasz Dudarski - jest afiliowany przy Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza w Poznaniu (ul. Wieniawskiego 1, 61-712 Poznań). Zajmuje się badaniami interdyscyplinarnymi łączącymi prawo, teologię i nauki medyczne, e-mail: lukasz.dudarski7@wp.pl.

(znana także jako Eklezjastyk) oraz Księga Mądrości Salomona – są kluczowe dla zrozumienia żydowskiego kontekstu, z którego wyłoniło się nauczanie wczesnego chrześcijaństwa (Harrington, 2018). Teksty mądrościowe cechuje poszukiwanie właściwego postępowania, dążenie do poznania Bożego zamysłu oraz praktyczny nacisk na życie prawemu w porządku stworzenia.

Wśród pism Nowego Testamentu List św. Jakuba często uznawany jest za przejaw stylu charakterystycznego dla literatury mądrościowej, łącząc napomnienia etyczne z refleksją teologiczną (Johnson, 2005). Wielokrotnie zauważano liczne paralele tematyczne i językowe między Listem Jakuba a żydowskimi tradycjami mądrościowymi – szczególnie w zakresie etycznego akcentu na prawe postępowanie, znaczenia kontroli mowy oraz potępienia stronniczości, pychy i dwulicowości (Witherington, 2007). Sam List Jakuba bywa niekiedy nazywany „Księgą Przysłów Nowego Testamentu” (McCartney, 2009, s. 4), co podkreśla jego bliskie pokrewieństwo z księgami mądrościowymi Starego Testamentu.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie tych powiązań poprzez analizę dwóch kluczowych tekstów tradycji mądrościowej – Przysłów i Syracha – oraz ukazanie, w jaki sposób mogły one wpłynąć na perspektywy teologiczne i moralne zawarte w Liście św. Jakuba. Analizując tematy takie jak bojaźń Boża, praktyczna sprawiedliwość, rola mowy czy relacja między wiarą a uczynkami, dostrzegamy, że teologia wczesnego chrześcijaństwa rozwijała się nie w próżni, lecz w środowisku ukształtowanym przez biblijne i międzytestamentalne refleksje nad mądrością.

Badanie to wychodzi z założenia, że literacki i teologiczny kontekst pism mądrościowych jest kluczowy dla zrozumienia moralnych i doktrynalnych akcentów Listu Jakuba. Ponadto relacja między Biblią Hebrajską/Septuagintą a Nowym Testamentem ma charakter nie tylko chronologiczny, ale i dialogiczny – żydowski i chrześcijański kanon rozwijały się w ciągłej rozmowie, współtworząc wspólne dziedzictwo teologiczne. Uznając znaczenie żydowskich tradycji mądrościowych dla myśli wczesnochrześcijańskiej, możemy lepiej zrozumieć, jak Jakub, pisząc w środowisku judeochrześcijańskim, jednocześnie przejmując te idee i przekształca je na potrzeby rodzącej się wspólnoty chrześcijańskiej.

Cel badania jest zatem dwójaki: (1) przeprowadzić analizę porównawczą paralelnych wątków tematycznych i zbieżności teologicznych między Przysłów, Syrach i Listem Jakuba oraz (2) ocenić, w jaki sposób tradycja mądrościowa przyczyniła się do kształtowania tożsamości i myśli teologicznej wczesnego chrześcijaństwa. Poprzez podejście interdyscyplinarne – łączące historyczno-krytyczną egzegezę, analizę literacką i refleksję teologiczną – niniejsze studium podkreśla ciągłość i nowe innowacje obecne w recepcji literatury mądrościowej w początkowym okresie myśli chrześcijańskiej.

Podsumowując, artykuł pokazuje, że choć List św. Jakuba jest silnie zakorzeniony w żydowskiej tradycji mądrościowej, to równocześnie przekształca tę tradycję, odpowiadając na nowe pytania chrystologiczne i eklezjologiczne. W efekcie otrzymujemy tekst osadzony w starożytnym poszukiwaniu Bożej mądrości i etycznego życia, a zarazem wyraźnie chrześcijański w swojej ostatecznej wizji świata.

## 2. PRZEGLĄD LITERATURY

Biblijna literatura mądrościowa obejmuje szeroko pojęte teksty koncentrujące się na pouczeniach etycznych, refleksji nad ludzką egzystencją i poszukiwaniu Bożej – lub moralnej – mądrości (Crenshaw, 1998). Do tradycyjnych hebrajskich tekstów mądrościowych należą Księga Przysłów, Księga Hioba oraz Księga Kohelela, z których każda ukazuje unikalną perspektywę relacji Boga do stworzonego świata i ludzkiego postępowania. Korpus ten rozszerzają księgi apokryficzne (deuterokanoniczne), takie jak Mądrość Syracha i Księga Mądrości Salomona, w których mądrość jawi się jako zasada jednocząca ludzkie doświadczenie z Bożym objawieniem (Skehan & Di Lella, 1987).

Księga Przysłów kładzie nacisk na praktyczne pouczenia moralne i znaczenie nabożnej bojaźni (czyli „bojaźni Pana”), podczas gdy Mądrość Syracha przedstawia bardziej rozwiniętą refleksję teologiczną, łącząc mądrość z Prawem Mojżeszowym i pobożnością świątynną (Harrington, 2018). W ten sposób Syrach stanowi pomost między dawną tradycją Izraela a późniejszą myślą teologiczną judaizmu. Różnorodne nurty mądrościowe przenikały judaizm okresu Drugiej Świątyni, wpływając na rozmaite ruchy religijne i kształtując środowisko, z którego wyrosło chrześcijaństwo (Collins, 2000).

Autorzy wczesnochrześcijańscy – z których wielu było Żydami lub pozostało pod silnym wpływem myśli żydowskiej – nie odrzucili swego dziedzictwa Pisma, lecz reinterpretowali je w świetle wydarzenia Chrystusa (Brown, 1997). Ewangelie zawierają nauki zbliżone do wątków mądrościowych (np. Kazanie na Górze w Mt 5–7), natomiast w listach Pawłowych Chrystus bywa nazywany ucieleśnioną Mądrością Bożą (1 Kor 1,24). Chociaż List św. Jakuba jest mniej chrystologiczny niż Listy Pawła, to zachowuje silny związek z żydowską tradycją mądrościową w swoich napomnieniach etycznych i pouczeniach o właściwym postępowaniu we wspólnocie wierzących (Johnson, 2005).

Konkretne związki między Listem Jakuba a żydowskimi tekstami mądrościowymi – zwłaszcza Przysłów i Syrachim – były tematem licznych badań. Uczniowie wskazują na podobieństwo treści (nacisk na etykę mowy, troskę o sprawiedliwość społeczną, przestrogi przed stronniczością) oraz na cechy strukturalne Listu

Jakuba, zbliżone do krótkich aforyzmów typowych dla literatury mądrościowej (McKnight, 2011). Wysokie uznanie dla „zaszczepionego słowa” (Jk 1,21) można postrzegać jako rozwinięcie motywu mądrości zaszczipionej we wnętrzu człowieka – przypominającego biblijny nakaz, by strzec mądrości „w głębi serca” (Prz 4,21).

Mądrość Syracha zajmuje wyjątkowe miejsce wśród ksiąg deuterokanonicznych ze względu na wyraźne utożsamienie mądrości z Torą: „Wszystko to jest księgą Przymierza Boga Najwyższego, Prawem, które Mojżesz przekazał nam jako dziedzictwo pokoleń Jakuba” (Syr 24,23). Taka identyfikacja podkreśla rolę Prawa w kształtowaniu życia etycznego i religijnego judaizmu okresu Drugiej Świątyni (Collins, 2000). Dla autora Syracha pobożność i mądrość niemal zlewają się z posłuszeństwem wobec Prawa – odzwierciedla to rozwój teologiczny judaizmu po wygnaniu, który uwydatnia centralne znaczenie wierności Przymierzowi i kultowi świątynnemu.

Takie podejście utorowało drogę dla późniejszej interpretacji żydowskiej, włącznie z perspektywą Żydów hellenistycznych w diasporze, którzy łączyli greckie idee filozoficzne z tradycyjną wiarą żydowską (przykładem jest Filon z Aleksandrii). W tym sensie Syrach stanowi istotne ogniwo między dawniejszą tradycją mądrościową a późniejszym żydowsko-chrześcijańskim rozumieniem mądrości, Prawa i Przymierza.

List św. Jakuba, zaliczany do tzw. listów katolickich (powszechnych), słynie z praktycznego ukierunkowania (Laws, 1980). Porusza kwestie takie jak kontrola języka, niebezpieczeństwa bogactwa, potrzeba wytrwałości oraz jedność wiary i uczynków (Jk 2,14–26). Wielu badaczy zauważyło, że tematy te wprost nawiązują do żydowskiej mądrości – często wskazuje się na paralelę do Przysłów i Syracha (Witherington, 2007). Ponadto obraz Boga w Liście Jakuba jako Dawcy mądrości (Jk 1,5) współbrzmi z teologią mądrościową, według której prawdziwa mądrość jest darem Bożym udzielanym ludziom prawym i pokornym.

Chociaż List Jakuba nie cytuje *explicite* Księgi Przysłów ani Syracha, to podobieństwa tematyczne i stylistyczne są na tyle wyraźne, że sugerują głęboką znajomość literatury mądrościowej przez jego autora (McCartney, 2009). Na przykład nacisk na pokorę (Jk 4,6–10) odpowiada częstym napomnieniom Syracha, by unikać pychy (por. Syr 3,17–29). Podobnie krytyka dwulicowości w mowie (Jk 3,1–12) znajduje echo w przestrobach Przysłów przed nadużyciem słów (Prz 10,19; 15,2).

Analiza tych paralel ma na celu lepsze zrozumienie, jak wspólnota wczesnochrześcijańska nawigowała swoje żydowskie dziedzictwo, kształtując zarazem odrębną tożsamość. Postać Jakuba – sytuująca się na skrzyżowaniu żydowskiej mądrości i teologii chrześcijańskiej – stanowi doskonały przykład tego, jak tradycje biblijne były przekształcane dla potrzeb duszpasterskich i doktrynalnych rodzącego

się Kościoła.

Ostatnie opracowania podkreślają konieczność uwzględnienia monograficznych studiów, które zgłębiają teologiczne i intertekstualne wymiary Listu Jakuba. Szczególnie doniosłe jest dzieło Richarda Bauckhama *James: Wisdom of James, Disciple of Jesus the Sage* (1999), w którym autor uwypukla mądrościowy charakter Listu Jakuba i analizuje jego literackie oraz koncepcyjne związki z Księgą Syracha. W jednym z głównych rozdziałów Bauckham wykazuje bezpośrednie paralele tematyczne – zwłaszcza dotyczące pokory, wartości mowy i sprawiedliwości praktycznej – argumentując, że List Jakuba przekształca żydowskie motywy mądrościowe, dostosowując je do nowego paradygmatu etycznego zakorzenionego w uczniostwie Jezusa (Bauckham, 1999, s. 121–139).

Z kolei M. A. Jackson-McCabe w monografii *Logos and Law in the Letter of James* (2001) przedstawia przekrojowe studium tego, jak Jakub przyswaja żydowską tradycję Tory jako mądrości. Autor dowodzi, że List Jakuba nie tylko czerpie z ogólnej tradycji etycznej, ale interpretuje na nowo Prawo Mojżeszowe (zwłaszcza fragmenty Kapłańskiej i Powtórzonego Prawa) poprzez pryzmat teologii mądrości. Według Jacksona-McCabe’a taka reinterpretacja służy budowaniu specyficznej tożsamości chrześcijańskiej, która postrzega Torę nie jako system legalistyczny, lecz jako mądrościowy wyraz Bożego porządku – przemieniony i osadzony w realiach po Zmartwychwstaniu (Jackson-McCabe, 2001, s. 57–88).

W najnowszym komentarzu strukturalnym do pism tzw. antylegomenów, Kalina Wojciechowska i Mariusz Rosik (2021) szczególnie podkreślają mądrościowy charakter Listu Jakuba, proponując nowatorskie spojrzenie na strukturę listu oparte na katalogu przymiotów mądrości wyliczonych w Jk 3,17[1]. Autorzy ukazują, jak głęboko List Jakuba jest zakorzeniony w tradycji mądrościowej i jak jego kompozycja odzwierciedla tę sapientialną perspektywę, rzucając zarazem nowe światło na przesłanie teologiczne listu (Wojciechowska, Rosik, 2021).

### 3. METODOLOGIA

W niniejszym artykule zastosowano podejście porównawcze i interdyscyplinarne, łączące analizę historyczno-krytyczną, krytykę literacką oraz refleksję teologiczną. Poniżej przedstawiono kolejne etapy postępowania badawczego:

Analiza tekstualna: Fragmenty z Przysłów, Syracha i Listu św. Jakuba odczytywane były w oryginalnych językach (hebrajskim, greckim) oraz we współczesnych przekładach (m.in. polska *Biblia Tysiąclecia* oraz angielska *New Revised Standard Version*). Szczególną uwagę poświęcono słowom i wyrażeniom kluczowym dla pojęcia mądrości, pobożności i postępowania etycznego (por. Clifford,

1998). W miarę potrzeby uwzględniono również warianty tekstowe i trudności interpretacyjne na podstawie wydań krytycznych (np. *Biblia Hebraica Stuttgartensia* dla tekstu hebrajskiego, *Nestle-Aland Novum Testamentum Graece* dla greckiego).

Porównanie literacko-tematyczne: Badanie identyfikuje powtarzające się motywy – takie jak etyka mowy, pokora czy relacja między wiarą a uczynkami – i analizuje ich opracowanie w Przysłów, Syrach oraz Liście Jakuba. Wspólne cechy i kontrasty zostały ustalone poprzez zbadanie zbieżnego słownictwa, środków retorycznych (np. napomnień, maksym) oraz ram pojęciowych (Skehan, Di Lella, 1987).

Kontekst historyczno-kulturowy: Każdy z tekstów osadzono w jego środowisku historycznym. Przysłów ukazano na tle starożytnego społeczeństwa Izraela, Syrach – na tle judaizmu drugoświątynnego, zaś List Jakuba – w realiach wczesnych wspólnot chrześcijańskich I wieku n.e. (Collins, 2000). Ujęcie socio-historyczne pomaga wyjaśnić, w jaki sposób poszczególne teksty odpowiadały na religijne i etyczne wyzwania swoich czasów.

Synteza teologiczna: Mając na uwadze, że teksty biblijne są nie tylko zabytkami historycznymi, ale i żywymi dokumentami teologicznymi, w końcowym etapie podjęto próbę syntezy wyników. Celem było określenie, w jaki sposób tradycje mądrościowe ukształtowały wczesnochrześcijańskie przekonania i praktyki. Synteza ta ma ukazać doktrynalne, etyczne i pasterskie implikacje mądrości dla formującej się tożsamości chrześcijańskiej (Johnson, 2005).

Łącząc powyższe podejścia metodologiczne, opracowanie stara się oświetlić zarówno ciągłość, jak i nowatorskie elementy obecne w sposobie, w jaki List Jakuba korzysta z żydowskiej mądrości. Tym samym przyczynia się do szerszej dyskusji na temat teologii biblijnej oraz wzajemnych relacji między tradycją Starego i Nowego Testamentu.

Choć zarysowana metodologia kładzie nacisk na podejście porównawcze i interdyscyplinarne, warto doprecyzować kryteria doboru analizowanego materiału. Analiza porównawcza skupia się nie tylko na wspólnym słownictwie czy tematyce etycznej, lecz przede wszystkim na powtarzalnych motywach, takich jak etyka mowy, pokora, sprawiedliwość społeczna czy relacja między wiarą, uczynkami a Bożą mądrością. Motywy te występują nie tylko równolegle w Przysłów, Syrach i Jakubie, ale stanowią też centralny składnik teologicznej tożsamości każdej z tych ksiąg.

Ponadto artykuł stawia sobie za cel zbadanie, jak każde z trzech dzieł dialoguje z tradycjami wcześniejszymi: Przysłów – z dawnymi wzorcami mądrościowymi Izraela, Syrach – z integracją Tory i pobożności mądrościowej, Jakub – z przekształconą w świetle Chrystusa wizją etyki. W porównaniu szczególny nacisk położono na ciągłość leksykalną i koncepcyjną, zwłaszcza w odniesieniu do terminów takich jak

*chochmah* / σοφία (mądrość), נהר / νόμος (Prawo), czy λόγος (słowo), a także na to, jak każde z tych pojęć zostaje zdefiniowane w ramach kanonicznych danej księgi.

W kolejnych etapach badania zaplanowano dalsze uszczegółowienie analiz tekstowych, w tym dokładne zbadanie kluczowych terminów greckich i hebrajskich w ich kontekstach (np. Syr 24,23 oraz Jk 1,21–25) z wykorzystaniem wydań krytycznych, takich jak *Biblia Hebraica Stuttgartensia* i *Nestle-Aland Novum Testamentum Graece*. Ten filologiczny komponent umożliwia bardziej subtelne uchwycenie ciągłości i różnic teologicznych między trzema badanymi tekstami.

Aby zapewnić precyzję metodologiczną, w artykule przeanalizowano wybrane fragmenty, w których motywy etyki mowy, pokory oraz „Prawo jako mądrość” występują najdobitniej: Przysłów 8,1–36; 10,19–21; Syrach 3,17–29; 5,11–13; 24,23; Jakub 1,5–8; 1,19–21; 2,1–7; 3,1–12; 4,6–10. Każdy z tych ustępów przeczytano zarówno w oryginale (hebrajskim – w przypadku Przysłów i w partiach zachowanych dla Syracha – oraz greckim dla LXX Syracha i Listu Jakuba), jak i w standardowych wydaniach krytycznych. Takie podejście ujawniło liczne paralelizmy leksykalne – np. użycie terminów σοφία (mądrość) czy νόμος (Prawo) – a zarazem pozwoliło dostrzec, w jaki sposób Jakub być może przyswaja lub przekształca istniejące w judaizmie pojęcia mądrości w ramach teologii „postpaschalnej”.

#### 4. KSIĘGA PRZYSŁÓW: TEOLOGICZNE I LITERACKIE ASPEKTY

Księga Przysłów stanowi zbiór powiedzeń i pouczeń tradycyjnie przypisywanych Salomonowi. Współczesna biblistyka wskazuje jednak na kompozytowy charakter tego dzieła – na przestrzeni czasu nad księgą pracowało wielu autorów i redaktorów (Longman, 2006). Jej ostateczna redakcja prawdopodobnie miała miejsce w okresie po wygnaniu babilońskim, co sugeruje proces wspólnotowej refleksji i pracy redakcyjnej (Waltke, 2004). Strukturalnie Przysłów zawiera zarówno krótkie, zwarte maksymy (rozdz. 10–29), jak i bardziej rozbudowane dyskursy mądrościowe (rozdz. 1–9). Tworzy to kompozycję literacką o zróżnicowanych kontekstach historycznych i celach dydaktycznych.

Zasadnicza zasada teologiczna Przysłów wyrażona jest w wielokrotnie powtarzanym hasle: „Bojaźń Pana jest początkiem mądrości” (Prz 1,7; 9,10). Owa „bojaźń” oznacza pełen czci respekt, pokorę i uznanie Bożej zwierzchności (Clifford, 1998). Przysłowia zakładają w dużej mierze moralność opartą na zasadzie przyczyny i skutku: sprawiedliwość prowadzi do pomyślności i Bożej przychylności, podczas gdy głupota wiedzie do zguby i hańby. Choć w innych księgach mądrościowych (jak Hiob czy Kohelet) ta reguła jest problematyzowana, w Przysłów pozostaje ona fundamentalnym założeniem wizji teologicznej (Longman, 2006).

Księga Przysłów ma charakter wybitnie praktyczny – dotyczy spraw codziennych, takich jak uczciwość, pracowitość, pokora, sposób mówienia czy relacje międzyludzkie (McKane, 1970). Pomimo wielości autorów i kontekstów, tekst zachowuje spójną wizję moralną, nakłaniając do stylu życia zgodnego z Bożym porządkiem. Na szczególną uwagę zasługuje mnogość przysłów dotyczących mowy: kłamstwo, plotka czy pochopne wypowiedzi przedstawiane są jako siły destrukcyjne (Prz 10,19; 15,4; 18,21). Podkreślając wagę słów, Przysłowia uwydatniają relacyjny wymiar mądrości: język człowieka odzwierciedla jego charakter i wywiera realny wpływ na harmonię społeczną.

Kolejną istotną cechą Przysłów (zwłaszcza w rozdz. 1–9) jest personifikacja mądrości jako szlachetnej kobiety, która woła do prostaczków, zapraszając ich do przyjęcia wiedzy i cnoty (Prz 8,1–36). Ten literacki zabieg podkreśla atrakcyjność mądrości, przedstawiając ją jako czynną, niemal wcieloną siłę, pragnącą prowadzić ludzkość ku prawości (Murphy, 2002). Mądrość ukazana jest też jako byt przedwieczny, blisko zaangażowany w dzieło stworzenia (Prz 8,22–31) – motyw ten wybrzmi później w tekstach żydowskich i chrześcijańskich, gdzie mądrość jawi się jako pomocnica Boga w stwarzaniu świata (Mdr 7,22–8,1; J 1,1–3).

Wiele napomnień i nauk zawartych w Przysłów znajduje swoje paralele w Liście św. Jakuba. Na przykład fragment Jk 3,1–12, podejmujący tematykę potęgi języka, wyraźnie współbrzmi z powtarzającymi się w Przysłów przestroгами przed grzesznym słowem (Prz 12,18; 15,2)[2][3]. Podobnie nacisk na pokorę i Boże wywyższenie pokornych w Jk 4,6–10 odzwierciedla ogólną zasadę mądrościową, wedle której pokora poprzedza chwałę (Prz 15,33; 18,12). Zbieżności te sugerują, że autor Listu Jakuba – jak wielu ówczesnych judeochrześcijań – wyrósł z tradycji głęboko przesiąkniętej światem moralnym i teologicznym Księgi Przysłów (McCartney, 2009).

Co więcej, częsty w Liście Jakuba postulat, że wiara musi przejawiać się w prawym działaniu (Jk 2,14–26), stanowi echo pragmatycznego wymiaru Przysłów, gdzie mądrość zawsze wyraża się poprzez konkretne postępowanie, a nie tylko intelektualną akceptację prawd (Longman, 2006). Oba teksty wzywają czytelnika do pojmowania sprawiedliwości jako nierozzerwalnie związanej z codziennym postępowaniem, wypełniając tym samym lukę między wiarą a praktyką. W tym sensie nauczanie Jakuba można postrzegać jako kontynuację ethosu Księgi Przysłów, zanurzonego w nowym kontekście – kontekście wspólnoty chrześcijańskiej, której moralność jest nacechowana duchem wspólnoty i chrystocentryzmem.

Tym samym Księga Przysłów dostarcza zasadniczych ram mądrościowych, które List Jakuba zdaje się dziedziczyć i adaptować. Podczas gdy starotestamentowa księga lokuje źródło mądrości w bojaźni Pana, List Jakuba osadza mądrość w kon-

tekście chrystocentrycznej wspólnoty, przekształcając wizję prawego życia w odniesieniu do rzeczywistości wczesnego Kościoła. Etyczne jądro pozostaje jednak spójne: prawdziwą mądrość potwierdza prawy język, pokorne postępowanie i cześć dla Bożego porządku – co łączy starożytne rozważania Izraela z imperatywami moralnymi rodzącymi się chrześcijaństwa.

## 5. MĄDROŚĆ SYRACHA: MĄDROŚĆ A PRAWO

Księga Mądrości Syracha (Eklezjastyk) została napisana po hebrajsku przez Jezusa, syna Syracha, prawdopodobnie na początku II wieku przed Chr. (Skehan, Di Lella, 1987). Tekst ten został następnie przetłumaczony na język grecki przez wnuka autora, co dostarcza cennych spostrzeżeń na temat językowego i kulturowego przejścia od kontekstu hebrajskiego do hellenistycznego. Syrach należy do korpusu ksiąg deuterokanonicznych i został włączony do Septuaginty – greckiego przekładu Pisma Świętego. Jego obecność w Septuagincie świadczy o znaczeniu księgi dla grekojęzycznych Żydów diaspory, a później także dla wielu pierwszych chrześcijan (Harrington, 2018).

Jednym z najbardziej znamienitych wkładów teologicznych Syracha jest wyraźne utożsamienie mądrości z Prawem Mojżeszowym. Na tle wcześniejszych ksiąg mądrościowych, takich jak Przysłów, które kładły nacisk na refleksję moralną i bojaźń Bożą, ale nie wiązały bezpośrednio mądrości z Prawem, podejście Syracha stanowi *novum* (Collins, 2000). Łącząc mądrość z Torą, Syrach sytuuje postępowanie etyczne i pobożność w ramach przymierza Izraela. Posłuszeństwo Prawu jawi się jako najpełniejszy wyraz mądrości, scalając tradycje sapientialne z kultem i teologią Przymierza w jedną spójną wizję religijną (Wright, 2008).

Podobnie jak Przysłów, Syrach zawiera rozległe pouczenia etyczne dotyczące m.in. mowy, pokory, hojności i relacji międzyludzkich (np. Syr 3,17–29; 5,11–13). Jednak u Syracha zalecenia te są wyraźniej powiązane z liturgiczną i przymierną tożsamością społeczności. Na przykład cześć dla rodziców (Syr 3,1–16) to nie tylko przejaw mądrości, ale i bezpośrednie zastosowanie przykazania Tory (Wj 20,12). Takie powiązanie odzwierciedla realia społeczne i religijne jerozolimskiego środowiska kapłańskiego okresu Drugiej Świątyni, gdzie wierność Prawu stanowiła rdzeń tożsamości wspólnoty (Harrington, 2018).

Syrach podejmuje również próbę zharmonizowania tradycyjnej pobożności żydowskiej z problematyką filozoficzną obecną w świecie hellenistycznym. Autor, Jezus ben Syrach, przedstawiając mądrość, często nawiązuje do tematów znanych w myśli greckiej – takich jak dążenie do cnoty czy studium natury – lecz czyni to zawsze w ramach światopoglądu, który uznaje Torę za najwyższe źródło mądrości

(Skehan, Di Lella, 1987). Ta synteza odzwierciedla szerszy trend w judaizmie hellenistycznym, gdzie autorzy żydowscy twórczo dialogowali z kulturą grecką, jednocześnie zachowując odrębną tożsamość religijną.

Chociaż List św. Jakuba nigdzie *expressis verbis* nie cytuje Syracha, od dawna wskazuje się na podobieństwa tematyczne między nimi – zwłaszcza dotyczące pokory, etyki mowy i potępienia stronnictwość (Johnson, 2005; McKnight, 2011). Rada Syracha: „*Bądź skory do słuchania, a odpowiadaj po namyśle*” (Syr 5,11) bezpośrednio koresponduje z wezwaniem Jakuba: „*Niech każdy będzie chętny do słuchania, nieskory do mówienia, nieskory do gniewu*” (Jk 1,19). Podobnie przestroga Syracha przed faworyzowaniem bogatych (Syr 13,21–23) współbrzmi z krytyką pokazywania względów osobom mającym w chrześcijańskim zgromadzeniu (Jk 2,1–7).

Co więcej, duch „mądrości praktycznej” – przekonanie, że prawdziwa pobożność przejawia się w konkretnych czynach etycznych – przenika zarówno Syracha, jak i List Jakuba. Ben Syrach wiąże mądrość z przestrzeganiem Prawa; Jakub nierozzerwalnie łączy wiarę z uczynkami (Jk 2,14–26). Choć punkty odniesienia są różne – w jednym przypadku zachowywanie Tory, w drugim chrześcijańska wiara – obie księgi stanowczo twierdzą, że autentyczna religijność musi być widoczna w prawym postępowaniu.

Podsumowując, Mądrość Syracha stanowi kluczowy tekst przejściowy między dawną izraelską mądrością a rozwojem teologicznym judaizmu okresu Drugiej Świątyni. Utożsamiając mądrość z Torą, tworzy pomost teologiczny do późniejszych pism żydowskich i chrześcijańskich, w których mądrość Boża jest obecna i aktywna we wspólnocie Przymierza. Kiedy przechodzimy do Listu Jakuba, dostrzegamy, że wiele centralnych tematów Syracha – pokora, sprawiedliwa mowa, praktyczna świętość – zostało przeniesionych i dostosowanych do światopoglądu skoncentrowanego na Chrystusie. Taka ciągłość pokazuje trwałe dziedzictwo Syracha w kształtowaniu zarówno żydowskiego, jak i chrześcijańskiego dyskursu etycznego.

## 6. LIST ŚW. JAKUBA: PISMO MĄDROŚCIOWE W NOWYM TESTAMENCIE?

List św. Jakuba tradycyjnie przypisywany jest Jakubowi Sprawiedliwemu – czołowemu przywódcy pierwotnego Kościoła jerozolimskiego, prawdopodobnie krewnemu Jezusa (Johnson, 2005). Choć we współczesnej biblistyce kwestia autorstwa pozostaje dyskutowana, większość badaczy zgadza się, że list odzwierciedla silnie judeochrześcijańskie milieu, co sugeruje wspólnotę podtrzymującą tradycje żydowskich Pism, a zarazem uznającą lordyctwo Jezusa Chrystusa (McKnight, 2011). Przyjmuje się, że list powstał w latach 40–60 I w. n.e., co czyni go jednym z najwcześniejszych pism Nowego Testamentu (Allison, 2013).

Pod względem literackim List Jakuba wymyka się łatwej kategoryzacji. Opisywano go jako list parenetyczny (napominający) lub hortatoryjny, wykazujący cechy stylu właściwego żydowskiej literaturze mądrościowej (Witherington, 2007). Zamiast rozwijać systematyczny wywód teologiczny (jak czyni to wiele listów Pawła), Jakub oferuje moralne napomnienia, duszpasterskie rady i przestrogi przed zagrożeniami duchowymi i społecznymi. Napomnienia te dotyczą m.in. różnic majątkowych i niesprawiedliwości społecznej (Jk 2,1–7; 5,1–6), konieczności wytrwania w próbach (Jk 1,2–4; 5,7–11), znaczenia panowania nad językiem (Jk 3,1–12) oraz potrzeby „żywej” wiary przejawiającej się w czynach miłosierdzia (Jk 2,14–26).

Znakiem rozpoznawczym Listu Jakuba jest akcent na mądrość pojmowaną zarówno jako dar Boży, jak i imperatyw moralny. Jakub 1,5 zachęca wierzących: *„Jeśli komuś z was brakuje mądrości, niech prosi o nią Boga, który daje wszystkim chętnie...”*. Sformułowanie to współbrzmi z pismami mądrościowymi, gdzie mądrość jawi się jako dar z nieba (por. Prz 2,6; Syr 1,1). Jednocześnie Jakub przestrzega przed dwoistością (Jk 1,6–8), co przypomina przestrołę tradycji mądrościowej przed głupotą i obłudą (Prz 11,3; Syr 1,28).

W rozdziale trzecim (Jk 3,1–12) Jakub obrazowo ukazuje potęgę języka, porównując go do małego steru kierującego wielkim okrętem czy iskry podpalającej las. Obraz ten podkreśla kluczowe znaczenie mowy w życiu etycznym wierzących, odzwierciedlając temat obecny zarówno w Przysłów, jak i Syrach (Witherington, 2007). Dla Jakuba panowanie nad językiem to nie tylko cnota moralna, ale i znak dojrzałości duchowej (Jk 3,2). Wskazuje to, że prawdziwa mądrość przejawia się w zdyscyplinowanej mowie i konstruktywnej komunikacji we wspólnocie.

Jednym z najbardziej dyskutowanych fragmentów Listu Jakuba jest 2,14–26, gdzie autor stanowczo stwierdza, że „wiera bez uczynków jest martwa”. Historycznie perykopa ta była odczytywana jako pozostająca w napięciu z nauczaniem Pawła o usprawiedliwieniu wyłącznie przez wiarę (Rz 3,28). Jednak gdy patrzymy przez pryzmat literatury mądrościowej, nacisk Jakuba, iż wiara musi wyrażać się w czynach etycznych, jawi się nie tyle jako polemika z Pawłem, ile jako potwierdzenie mądrościowego realizmu moralnego (Allison, 2013). W tradycji mądrościowej poznanie i praktyka są nierozłączne – prawdziwie „znać” mądrość oznacza żyć nią (Clifford, 1998). Jakub zdaje się właśnie to podkreślać: wiara autentyczna owocuje działaniem, podobnie jak mądrość objawia się w uczynkach.

Co więcej, wezwanie Jakuba do troski o sieroty i wdowy (Jk 1,27) jest paralełą etyki społecznej obecnej w żydowskiej literaturze mądrościowej, która wielokrotnie wzywa do opieki nad bezbronnymi (Prz 14,31; Syr 4,1–10). Ten nacisk na aktywną miłość ukazuje holistyczne podejście do pobożności: łączy ona wewnętrzną pobożność z zewnętrzną odpowiedzialnością za bliźnich.

Choć List Jakuba obficie czerpie z motywów mądrościowych, wnosi także element eschatologiczny, charakterystyczny dla wczesnego chrześcijaństwa, które oczekiwało bliskiego powrotu Chrystusa (Jk 5,7–9). Ta eschatologiczna niecierpliwość wyróżnia Jakuba na tle tradycyjnych tekstów mądrościowych, które zazwyczaj poruszają się w ramach doczesnego porządku moralnego. Niemniej jednak, perspektywa przyszłości u Jakuba nie unieważnia obecnej wagi prawego życia – przeciwnie, potęguje obowiązek wytrwania i świętości (McKnight, 2011). Napięcie między etyką „teraźniejszości” a nadzieją na przyszłą interwencję Boga dodatkowo określa List Jakuba jako pismo mądrościowe zaadaptowane do specyficznej, chrześcijańskiej wizji świata.

Podsumowując, List św. Jakuba ukazuje, jak teologia wczesnochrześcijańska potrafiła przyswoić żydowskie motywy mądrościowe – takie jak Boży dar mądrości, etyka języka czy prawość czynna – dodając jednak do nich chrystologiczny i eschatologiczny wymiar. Sytuując się na styku tradycji żydowskiej i wiary w Chrystusa, List Jakuba stanowi znakomity przykład zarazem ciągłości, jak i innowacji w kanonie Nowego Testamentu.

## **7. ANALIZA PORÓWNAWCZA: KSIĘGA PRZYSŁÓW, MĄDROŚĆ SYRACHA I LIST ŚW. JAKUBA**

W tej sekcji ponownie podjęto i pogłębiono porównanie tematyczne oraz filologiczne między Księgą Przysłów, Mądrością Syracha a Listem św. Jakuba, w oparciu o dopracowane ramy metodologiczne. Poprzez uważną analizę wybranych fragmentów ukazano, w jaki sposób wspólne motywy są zarówno zachowane, jak i przekształcone w kontekście wczesnochrześcijańskim Listu Jakuba.

### **7.1. Etyka mowy**

Jednym z najbardziej uderzających obszarów zbieżności jest moralna kontrola słowa. Księga Przysłów często przestrzega przed nieuważną mową: *„W wielości słów nie brak grzechu, lecz kto powściąga swe wargi, jest rozumny”* (Prz 10,19). Podobnie Syrach napomina: *„Bądź skory do słuchania, a odpowiadaj po namyśle”* (Syr 5,11). Jakub 1,19 niemal dosłownie powtarza tę myśl: *„Każdy człowiek niech będzie skory do słuchania, nieskory do mówienia, nieskory do gniewu”*.

Jakub rozwija ten wątek w 3,1–12, plastycznie przedstawiając język jako ster okrętu czy iskrę – mały organ, który może spowodować olbrzymie szkody. Przysłów 18,21 i Syrach 28,13–26 podobnie opisują język jako narzędzie zdolne zarówno dawać życie, jak i śmierć. List Jakuba jednak ujmuje etykę mowy w kontekście

wspólnoty chrześcijańskiej, która ma odzwierciedlać Bożą mądrość. Słowo staje się tu miernikiem duchowej dojrzałości wspólnoty.

## 7.2. Pokora i łaska Boża

W Księdze Przysłów czytamy: „*Bojaźń Pana – pouczenie mądrości, a pokora poprzedza chwałę*” (Prz 15,33). Syrach także nakłania do pokory jako ochrony przed oszukiwaniem siebie (Syr 3,17–24). Jakub rozwija te intuicje w perspektywie teologicznej, cytując Prz 3,34: „*Bóg pysznym się sprzeciwia, pokornym zaś daje łaskę*” (Jk 4,6). Jednak Jakub wiąże pokorę bezpośrednio z podporządkowaniem się Bogu (Jk 4,7–10), dodając do tradycyjnej mądrościowej cnoty wymiar eschatologicznego poddania się woli Bożej i oczekiwania na Jego wywyższenie pokornych.

## 7.3. Mądrość i Prawo

Syrach jednoczy mądrość z Torą (Syr 24,23), traktując przestrzeganie Prawa jako najwyższą formę Bożej mądrości. Jakub reinterpretuje tę koncepcję w optyce chrześcijańskiej, mówiąc o „doskonałym prawie, prawie wolności” (Jk 1,25). W jego ujęciu mądrość to nie statyczne trzymanie się litery, lecz dynamiczne uczestnictwo w nowej wspólnocie Przymierza w Chrystusie. Jakub 2,8–12 podkreśla przykazanie miłości bliźniego jako wypełnienie tego paradigmatu „prawa-mądrości”.

## 7.4. Integracja z nauczaniem Chrystusowym

Jakub nie ogranicza się do powtarzania Przysłów czy Syracha; łączy ich nauki z przesłaniem Jezusa, zwłaszcza z Kazaniem na Górze (Mt 5–7). Przykładowo, przestroga Jakuba przed faworyzowaniem bogatych (Jk 2,1–7) współbrzmi zarówno z Syr 13,21–23, jak i z błogosławieństwami Jezusa dla ubogich. W ten sposób mądrość u Jakuba zostaje „przełamana” przez pryzmat Chrystusa zmartwychwstałego – widać tu nakładanie się dwóch nurtów: tradycji mądrościowej i etosu nauczania Jezusa.

Reasumując, List św. Jakuba jawi się jednocześnie jako wierny dziedzic żydowskiej tradycji sapientialnej oraz jako jej twórczy reinterpretator, kształtujący wizję etyczną zakorzoną w panowaniu Chrystusa i odpowiedzialności wspólnotowej.

Przedstawiona analiza porównawcza zmierza do wyjścia poza ogólne podobieństwa tematyczne, poprzez doprecyzowanie płaszczyzn porównań. Główne kategorie analizy obejmują: (1) wspólne i odmienne motywy etyczne (pokora, etyka mowy, troska o ubogich); (2) teologiczną funkcję mądrości w każdym tekście; (3) recepcję i reinterpretację wcześniejszych tradycji biblijnych, szczególnie Prawa; (4) strukturalne i retoryczne cechy kształtujące sposób przekazywania napomnień moralnych.

W szczególności List Jakuba reprezentuje specyficzny sposób recepcji literatury mądrościowej: łączy etyczne pouczenia z perspektywą teologiczną po zmartwychwstaniu. Jak zauważa Jackson-McCabe (2001), Jakub reinterpretuje Prawo jako przewodnik mądrościowy dla wspólnoty chrześcijańskiej – pojmując je nie jako juredyczne ograniczenie, lecz jako dynamiczny wyraz Bożej woli, dostępny wierzącym poprzez życie wiarą.

Idąc dalej tropem Bauckhama (1999), niniejsza analiza rozważa, czy Jakub przejmuje motywy z Syracha bezpośrednio, czy może w formie „przefiltrowanej” przez nauczanie Jezusa. Na przykład nakazy w Jk 1,19–21 i 2,1–7 są echem zarówno etyki Syracha, jak i Przysłów, a jednocześnie wybrzmiewają w nich zasady z Ewangelii – zwłaszcza z Kazania na Górze (Mt 5–7). Powstaje zatem pytanie: czy Jakub działa niezależnie w ramach tradycji mądrościowej, czy też interpretuje ją na nowo przez pryzmat nauk Jezusa i wiary w Zmartwychwstanie?

Porządkując analizę w powyższy sposób, studium dąży do ukazania nie tylko podobieństw strukturalnych, ale także przemian pojęciowych, odsłaniających, jak literatura mądrościowa była aktywnie przekształcana w służbie teologii wczesnochrześcijańskiej.

Wszystkie trzy omawiane teksty cechuje wyraźnie praktyczny charakter. Zamiast wnikać w spekulacje teologiczne, skupiają się na tym, jak żyć etycznie zgodnie z Bożą mądrością (Clifford, 1998). Przysłów nawołuje do zgodności codziennych nawyków z Bożym porządkiem stworzenia; Syrach utożsamia taką zgodność z przestrzeganiem Tory; Jakub integruje wierne działanie z perspektywą chrystocentryczną. We wszystkich trzech przypadkach mądrość mierzy się czynami, a nie samą wiedzą, podkreślając nieodłączny związek między etyką a duchowością (Murphy, 2002).

Innym istotnym tematem łączącym te teksty jest znaczenie mowy w formowaniu postawy moralnej. Przysłów zawiera liczne powiedzenia o konstruktywnej lub niszczącej sile słów (np. Prz 12,18; 15,4; 18,21). Syrach również przestrzega przed plotką, oszczerstwem i pochopnym gadaniem (Syr 28,13–26). Jakub, rozwijając tę tradycję, przedstawia obrazową naukę o niebezpieczeństwach nieokiełznanego języka (Jk 3,1–12). Wspólny nacisk sugeruje ethos mądrościowy, w którym słowa są probierzem wewnętrznego charakteru. Słowa ujawniają stosunek człowieka do mądrości – czy jest on zestrojony z Bożą prawdą, czy też ulega głupocie (Johnson, 2005).

Wszystkie trzy teksty wysławiają pokorę i ostrzegają przed niebezpieczeństwami pychy. Przysłów wskazuje, że pokora jest warunkiem otrzymania czci (Prz 15,33; 18,12). Syrach podobnie zaleca samokrytycyzm i przestrzega przed przeceńnianiem siebie (Syr 3,17–24). Jakub uwypukla ten motyw, ogłaszając: „*Bóg pysznym się sprzeciwia, a pokornym łaskę daje*” (Jk 4,6, cytując Prz 3,34). Jednomyślne pod-

kreślenie pokory wskazuje na wspólne przekonanie, że postawa serca jest kluczowa dla autentycznej mądrości. U Jakuba pokora zostaje dodatkowo ujęta w ramy chrześcijańskie – zachęca wierzących do poddania się Bogu jako źródłu zarówno mądrości, jak i zbawienia (Jk 4,7–10).

Znaczenie sprawiedliwości społecznej we wspólnocie również wyłania się jako wspólna troska. Przysłów wychwala troskę o biednych i bezbronnych (Prz 14,31; 19,17), co znajduje odzwierciedlenie w zaleceniach Syracha dotyczących miłosierdzia i hojności (Syr 4,1–10; 29,8–13). Jakubowa krytyka faworyzowania bogatych kosztem ubogich (Jk 2,1–7) jest echem tych napomnień. Podobnie jego wezwanie, by zaspokajać potrzeby tych, którym brakuje odzienia czy pożywienia (Jk 2,15–16), odzwierciedla ethos mądrościowy, w którym prawdziwa pobożność objawia się w sprawiedliwych, pełnych współczucia relacjach wewnątrz społeczności (McCartney, 2009).

Pomimo zarysowanych podobieństw istnieją między omawianymi tekstami istotne różnice. Księga Przysłów – z jej bardziej uniwersalnym, teocentrycznym podejściem – podkreśla Boży porządek, ale nie łączy mądrości bezpośrednio z Przymierzem czy kultem (Longman, 2006). Syrach natomiast mocno zakorzenia mądrość w wierności Prawu, odzwierciedlając po wygnaniowy nacisk na wierność przymierzu (Harrington, 2018). Jakub, choć odwołuje się do Pisma i podtrzymuje żydowskie normy etyczne, osadza mądrość w kontekście chrystocentrycznym i eschatologicznym – wzywa wiernych, by przygotowywać się na powrót Pana, pielęgnowali cnoty i prowadzili święte życie (Jk 5,7–9). Ciągłość nauki etycznej zostaje więc „załamana” przez odmienne spojrzenia teologiczne: starotestamentowe, drugoświątynne i rodzące się chrześcijańskie.

Porównawcze studium Przysłów, Syracha i Jakuba uwydatnia z jednej strony ciągłość etyczną i teologiczną tradycji mądrościowej (Brown, 1997), z drugiej – twórcze innowacje wprowadzane przez każdy kolejny tekst. Wątki takie jak praktyczna sprawiedliwość, odpowiedzialna mowa czy pokora spajają poszczególne epoki. Równocześnie każda księga adaptuje motywy mądrościowe, by sprostać religijnym wyzwaniom swojego czasu. Dla Jakuba adaptacja ta obejmuje przekonanie, że nauczanie i powrót Jezusa nadają nowy sens temu, czym jest mądrość we wspólnocie wierzących (Johnson, 2005). Jakub, zamiast zrywać z tradycją żydowską, stanowi jej twórczą kontynuację – reinterpretację teologii mądrościowej zakorzenioną w nowej, chrześcijańskiej rzeczywistości eschatologicznej.

Kluczowym pytaniem pozostaje, na ile Jakub odzwierciedla same nauczania Jezusa (zanotowane w Ewangeliach) – czyli bezpośrednią tradycję mądrościową Mistrza z Nazaretu – obok bądź zamiast odniesień do Księgi Przysłów czy Syracha. Pewne fragmenty Jakuba (np. Jk 1,19; 2,1–7) są bardzo zbliżone do zaleceń Syracha,

a jednocześnie współbrzmiać z zasadami wyrażonymi w Kazaniu na Górze. Bauckham (1999) sugeruje, że Jakub świadomie integruje etyczne nakazy Jezusa z istniejącym już żydowskim frameworkiem mądrościowym, tworząc swoistą syntezę dwóch nurtów tradycji sapientalnej. Taka synteza tłumaczyłaby szczególnie mocny nacisk Jakuba na moralną spójność – „*bądźcie wykonawcami słowa, a nie tylko słuchaczami*” (Jk 1,22) – osadzony w specyficznej chrześcijańskiej, eschatologicznej perspektywie.

## 8. ZNACZENIE TEOLOGICZNE I WPLYW NA WCZESNE CHRZEŚCJAŃSTWO

Obecność motywów mądrościowych w Liście Jakuba uwydatnia, jak wspólnoty wczesnochrześcijańskie korzystały z istniejących żydowskich ram pojęciowych, by kształtować swoje życie moralne i religijne. Zamiast odrzucić dziedzictwo mądrościowe, autorzy tacy jak Jakub reinterpreterowali je w świetle życia, śmierci i zmartwychwstania Chrystusa. Tym samym literatura mądrościowa dostarczyła gotowej matrycy do kształtowania etyki chrześcijańskiej, skupiającej się na postępowaniu odzwierciedlającym Bożą sprawiedliwość (Allison, 2013). Ten nacisk na praktykę moralną wywarł głęboki wpływ na późniejszą myśl chrześcijańską, oddziałując na teologię patrystyczną oraz duchowość monastyczną (Clifford, 1998).

Tradycja mądrościowa – mająca charakter mocno praktyczny i mniej skoncentrowana na niuansach rytualnych – posłużyła jako naturalny pomost dla nawróconych z pogan. Podczas gdy Syrach silnie akcentuje Torę, szerszy ethos mądrościowy (wymagający cnót takich jak pokora, hojność czy samokontrola) rezonował z hellenistycznymi filozofiami moralnymi. Wykorzystanie przez Jakuba motywów mądrościowych mogło ułatwić integrację pogan w przeważnie judeochrześcijańskiej wspólnoty, oferując płaszczyznę wspólnych norm moralnych bez wymogu pełnego zanurzenia w złożony system Prawa ceremonialnego (Johnson, 2005).

Chociaż Jakub nie przedstawia wprost Chrystusa jako wcielenia Mądrości – w odróżnieniu od niektórych tekstów Pawłowych (1 Kor 1,24: Chrystus jako „mądrość Boża”) – jego etyka jest *implicite* ukształtowana przez przykład i nauczanie Jezusa (por. Mt 5–7). W szerszym kontekście Nowego Testamentu Chrystus coraz częściej przejmuje role przypisywane wcześniej mądrości personifikowanej (por. J 1,1–14; Kol 1,15–20). List Jakuba, kładąc nacisk na wymagania moralne stawiane wierzącym, wnosi istotny wkład w kształtującą się tożsamość chrześcijańską, w której mądrość jest zarazem darem od Boga, jak i ucieleśnioną rzeczywistością we wspólnocie Kościoła (McKnight, 2011).

Duszpasterskie pouczenia Jakuba, skupione na mądrości, mają na celu wykształcenie wyrazistej tożsamości eklezjalnej, naznaczonej świętością, wzajemną troską i oczekiwaniem na powrót Pana (Jk 5,7–11). Taka tożsamość – kontynuująca żydowską pobożność, a zarazem przekształcona wokół osoby Chrystusa – charakteryzuje się żywą, czynną wiarą. Czerpiąc z tradycji mądrościowej, Jakub i inni pisarze wczesnochrześcijańscy położyli podwaliny pod nauczanie moralne Kościoła, które miało kształtować wspólnoty w różnych kontekstach kulturowych (Brown, 1997).

Wpływ literatury mądrościowej na List Jakuba rozbrzmiewa echem w całej historii Kościoła. Ojcowie Kościoła, tacy jak Orygenes czy Jan Chryzostom, często odwoływali się do nacisku Jakuba na życie moralne jako istoty autentycznego chrześcijaństwa, dostrzegając w tym paralelę do cnót wychwalanych w Przysłów i Syrach (Hall, 1998). Średniowieczne ruchy monastyczne zaadaptowały ideały mądrościowe – kładąc nacisk na pokorę, milczenie i miłość braterską – jako fundament życia wspólnotowego (Murphy, 2002). Reformacja protestancka, choć silnie inspirowana teologią Pawłową, również musiała zmierzyć się z wezwaniem Jakuba do integracji wiary i uczynków, co wywołało debaty o naturze usprawiedliwienia (Luter skrajnie nazwał kiedyś List Jakuba „listem ze słomy”, choć późniejsza protestancka biblistyka doceniła jego wartość).

Współczesna biblistyka, doceniając głębokie zakorzenienie Jakuba w tradycji żydowskiej mądrości, skłania się ku bardziej przychylniej lekturze teologii praktycznej listu, podkreślając jego ciągłość z duchowym dziedzictwem Izraela (Witherington, 2007). Równocześnie badania ekumeniczne zwróciły uwagę, że przesłanie Jakuba – akcentujące posłuszeństwo etyczne ponad podziałami wyznaniowymi – ma potencjał jednoczący, ponieważ dotyczy podstawowej moralnej odpowiedzialności, jaką chrześcijanie wszelkich tradycji uważają za istotną (Johnson, 2005).

Ogólnie rzecz biorąc, teologiczne znaczenie mądrościowego charakteru Listu Jakuba potwierdza centralną tezę, że tradycja mądrościowa jest niezbędna dla zrozumienia początków teologii chrześcijańskiej i formacji moralnej Kościoła. Płynna integracja motywów z Przysłów i Syracha w jednym z pism Nowego Testamentu stanowi przykład kreatywnej dynamiki teologii biblijnej, w której odwieczne prawdy są odnawiane i przekształcane dla potrzeb nowego, nowotestamentowego okresu przymierza.

Umiejscawiając w sercu swoich wezwań pojęcie „Prawa wolności” (Jk 1,25; 2,12), Jakub realizuje intuicję Jacksona-McCabe’a (2001), iż Prawo Mojżeszowe zostaje w chrześcijaństwie na nowo odczytane jako przewodnik mądrościowy dla wierzących żyjących pod panowaniem Chrystusa. W tej optyce zachowywanie Tory nie zostaje po prostu odrzucone ani sztywno narzucone jako miara tożsamości – zostaje raczej przekształcone w „kodeks mądrości”, który kładzie nacisk

na prawe działanie (Jk 2,14–26) i praktyczne urzeczywistnienie autentycznej wiary. Takie podejście tworzy pomost między dawną tradycją – w której mądrość tożsama była z Torą (Syr 24,23) – a nową rzeczywistością chrześcijańską, w której fakt zmartwychwstania Chrystusa na nowo definiuje tożsamość wspólnoty i jej etyczne zobowiązania.

## 9. ZAKOŃCZENIE

Porównawcze studium Księgi Przysłów, Mądrości Syracha i Listu św. Jakuba ujawnia głęboką ciągłość w perspektywie etycznej i teologicznej, pomimo odmiennych kontekstów historycznych, z których te teksty się wyłaniają. Przysłów ustanawia podstawowe motywy mądrościowe, koncentrując się na bojaźni Bożej, wadze słów i praktycznym dążeniu do prawości. Syrach pogłębia te motywy, utożsamiając mądrość z posłuszeństwem Prawu – co odzwierciedla rosnące znaczenie Tory w judaizmie okresu Drugiej Świątyni. Jakub, piszący w realiach wczesnego chrześcijaństwa, dziedziczy i zarazem adaptuje te elementy tradycji mądrościowej, osadzając je w chrystocentrycznym kontekście, który uwypukla czynną wiarę, odpowiedzialność wspólnotową oraz oczekiwanie na powtórne przyjście Pana.

List św. Jakuba bynajmniej nie jest odosobnionym, nietypowym pismem w kanonie Nowego Testamentu – przeciwnie, reprezentuje pewną linię rozwoju, w której żydowska mądrość zyskuje nowy wyraz i szersze zastosowanie. Jego pouczenia moralne silnie rezonują zarówno z wcześniejszą tradycją izraelską, jak i z konkretnymi wyzwaniem, przed jakimi stali pierwsi chrześcijanie. Tym samym Jakub ukazuje organiczną ciągłość teologii biblijnej: wspólnoty nowego przymierza czerpały ze swego żydowskiego dziedzictwa, równocześnie przekształcając podstawowe pojęcia mądrości wokół osoby i nauki Jezusa Chrystusa.

Analiza Jakuba w zestawieniu z Przysłów i Syrachem podkreśla trwały wpływ literatury mądrościowej na teologię i praktykę chrześcijańską. Motywy pokory, prawej mowy, sprawiedliwości społecznej i posłuszeństwa Bożej prawdzie pozostają centralne dla chrześcijańskiej refleksji moralnej. Prześledzenie tych wątków przez pryzmat Listu Jakuba pozwala dostrzec nieprzerwaną więź między tradycjami Pisma Świętego Izraela a tożsamością wczesnego chrześcijaństwa – więź, która w dalszym ciągu kształtuje myśl teologiczną, życie Kościoła i wizję moralną na przestrzeni dziejów.

Przeprowadzona analiza literatury mądrościowej podkreśla ciągłość pomiędzy Starym a Nowym Testamentem w Bożym planie zbawienia. Takie wnioski wspierają współczesną egzegezę biblijną, wskazując na jedność Pisma i przenikanie motywów mądrościowych w chrześcijańskiej myśli. Jednocześnie eksponują aspekt praktyczny – wczesne chrześcijaństwo korzystało z literatury mądrościowej do na-

uczania o życiu moralnym i zasadach wiary, co dostarcza cennych wskazówek dla rozwoju teologii praktycznej.

## Bibliografia

- Allison, D. C., Jr. (2013). *James: A Critical and Exegetical Commentary*. Bloomsbury T&T Clark.
- Bauckham, R. (1999). *James: Wisdom of James, Disciple of Jesus the Sage*. Routledge.
- Brown, R. E. (1997). *An Introduction to the New Testament*. Doubleday.
- Chafrin, R. F., Jr. (1997). The Theme of Wisdom in the Epistle of James. *Ashland Theological Journal*, 29, 23–49.
- Clifford, R. J. (1998). *Proverbs: A Commentary*. Westminster John Knox Press.
- Collins, J. J. (2000). *Between Athens and Jerusalem: Jewish Identity in the Hellenistic Diaspora* (2nd ed.). Eerdmans.
- Crenshaw, J. L. (1998). *Old Testament Wisdom: An Introduction* (rev. ed.). Westminster John Knox Press.
- Hall, C. A. (Ed.). (1998). *Reading Scripture with the Church Fathers*. InterVarsity Press.
- Harrington, D. J. (2018). *Invitation to the Apocrypha*. Eerdmans.
- Hengel, M. (1973). *Judentum und Hellenismus: Studien zu ihrer Begegnung unter besonderer Berücksichtigung Palästinas bis zur Mitte des 2. Jh. v. Chr.* Mohr Siebeck.
- Holloway, G. (2000). James as New Testament Wisdom Literature. *Leaven*, 8(2), 89–95.
- Jackson-McCabe, M. A. (2001). *Logos and Law in the Letter of James*. Brill.
- Johnson, L. T. (2005). *The Letter of James: A New Translation with Introduction and Commentary*. Yale University Press.
- Kozyra, J. (2012). *List świętego Jakuba Apostoła. Wstęp – przekład z oryginału – komentarz*. (Nowy Komentarz Biblijny). Edycja Świętego Pawła.
- Laws, S. (1980). *A Commentary on the Epistle of James*. Hendrickson.
- Longman, T., III. (2006). *Proverbs* (Baker Commentary on the Old Testament Wisdom and Psalms). Baker Academic.

- McCartney, D. G. (2009). *James* (Baker Exegetical Commentary on the New Testament). Baker Academic.
- McKane, W. (1970). *Proverbs: A New Approach*. Westminster John Knox Press.
- McKnight, S. (2011). *The Letter of James* (New International Commentary on the New Testament). Eerdmans.
- Murphy, R. E. (2002). *The Tree of Life: An Exploration of Biblical Wisdom Literature* (3rd ed.). Eerdmans.
- Shehan, P. W., & Di Lella, A. A. (1987). *The Wisdom of Ben Sira: A New Translation with Notes* (Anchor Bible, Vol. 39). Doubleday.
- Waltke, B. K. (2004). *The Book of Proverbs: Chapters 1–15*. Eerdmans.
- Witherington, B., III. (2007). *Letters and Homilies for Jewish Christians: A Socio-Rhetorical Commentary on Hebrews, James and Jude*. IVP Academic.
- Wojciechowska, K., & Rosik, M. (2021). *A Structural Commentary on the So-Called Antilegomena. Volume 1: The Letter of James – Wisdom that Comes from Above* (Eastern and Central European Voices, 3/1). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wright, B. G. (2008). No Small Difference: Sirach's Relationship to Its Hebrew Parent Text. *The Catholic Biblical Quarterly*, 70(3), 486–505.

# THE ROLE OF WISDOM LITERATURE IN SHAPING EARLY CHRISTIAN THEOLOGY: A COMPARATIVE ANALYSIS OF PROVERBS, SIRACH, AND THE EPISTLE OF JAMES

## SUMMARY

This article explores how wisdom literature—particularly the Book of Proverbs and the Book of Sirach—contributed to the formation of theological and ethical themes in the Epistle of James. By focusing on literary, historical, and theological dimensions, the study demonstrates that early Christian writers, such as James, drew upon Jewish wisdom traditions to articulate new teachings that both aligned with and transformed existing moral and doctrinal frameworks. Using contemporary methods of biblical exegesis and hermeneutics, the article reveals how cross-textual connections illuminate a shared ethical vision focused on righteousness, humility, and active faith.

*Article submitted: 17.06.2025; accepted: 03.11.2025.*